

IT BEAKEN

MEIDIELINGEN FAN DE FRYSKE AKADEMY



Coulon-hûs, Doelestrj. 8
Ljouwert

JIERGONG XII Nr 4 -- JULY 1950

UTJOWN FAN VAN GORCUM & COMP. N.V., ASSEN

De schoolmeesters van Franeker in de loop der tijden.

II. De Nederduitse-, later Stadsschoolmeesters.

We zeiden reeds, dat *mr. Durck Evertsz*, in 1558 aangesteld, evengoed corrector als Nederduitse meester geweest kan zijn ¹⁾. Ook van *mr. Sijba*, wien 23 Dec. 1552 Joannes Wijbesz praebendarius „tot hulp geordonneert wordt, int schoel soe wel als int choer” (Oudste Kerkeboek), is dit geenszins zeker. In een inventarisatie ten sterfhuize van wl. *mr. Pieter Dirxz* dd. 23 April 1571 ²⁾ komen onder de vorderingen schoolpenningen voor, waaruit blijkt, dat hij schoolmeester geweest is. In 1579 vond ik nog een *Jacob Dirxz*, schoolmr. te Franeker. Eerst bij de reorganisatie van het Onderwijs na de ommekeer van 1580, zoals dat geregeld werd bij de „Articulen” van 4 Maart 1586, krijgen we zekerheid ³⁾. Deze zijn nl. behalve door den Rector Theodorus Mantegum en den corrector Idsardus Nicolay, ook nog ondertekend door de „Duytsche meesters Godefridus Welandus ende Tyaerdt Doeckes”. Uit het album der Franeker academie blijkt, dat Welandus hypodidasculus of 3e Latijnse meester was ⁴⁾, zodat *Tyaerdt Doeckes* de eerst-bekende Nederduitse schoolmeester te Franeker na de Reformatie in Friesland is geweest. In Oct. 1580 was hij nog schoolmr. te Dongjum. In de Rekening van het Geestelijk Comptoir van 1 May 1585/86 (de oudst bewaarde; Rentmeester Ghijsbert Fransz. Ens) heet hij „mede-schoolmeester”, terwijl zijn tractement 108 £ bedraagt, dat is 80 c.g. volgens de Articulen van 1586 en 28 gl. voor woninghuur. De Nederduitse school was verbonden aan de Latijnse, zoals we zagen, die in 1561 was ge- of verbouwd. Mr. Tyaerdt Doeckes vertrok Nov. 1588.

Zijn opvolger was *mr. Sijtze Sijtzesz*, van Allerh. 1588 tot Febr. 1597; hij was sedert Allerh. 1595 tevens voorzanger in de St. Martini-kerk, waardoor hij zijn tractement met 12 c.g. 's jaars vermeerderde. In 1590 was Moerk „mr. Sytses wijf”. Of hij in 1597 vertrok of overleed, is niet aangetekend. In Febr. 1597 verschijnt *Jacob Petersz Lennick* (ook Leminck) als Duytse meester en voorzanger, op een tractement van

¹⁾ Zie: It Beaken XI nr. 6, blz. 204 onderaan en blz. 221 midden.

²⁾ Franeker, BB 1, Rijksarchief Leeuwarden.

³⁾ Telting, Register no. 229. Zie ook It Beaken XI blz. 207.

⁴⁾ It Beaken XI blz. 226.

120 c.g. Sedert 1601 bediende hij tevens 't orgel en ontving voortaan 180 c.g. tractement. Hij vertrok 27 Juli 1607.

Mr. Jan Bus, hier sedert 1603 „Franchoise meester” (immers volgens de „Articulen” van 1586 waren er benevens de Nederduitse-, ook nog een „Franchoise-” en een „meyskensschool”; de meesters daarvan volgen nog), nam nu ook de school van Lennick waar. Hij requesteerde eind 1607 aan de Stadsregering ¹⁾ om tegemoetkoming bij zijn sober tractement van 125 c.g., „naerdien meest alle andere meesters verbetering ghecregen hebben” en „alsoe hij van St.-Jacob beyde de scholen met groten arbeyt en moeyte heeft waargenomen”. Bij appointment op zijn verzoek wordt hem 12 Dec. 1607 45 c.g. voor eens, zonder meer, toegelegd, mits de scholen tot Mei 1608 waarnemende. Hetgeen geschiedde; in de Rek. van 1607/08 heet hij „franchoische en Duytsche meester”; dan verdwijnt *mr. Jan Bus* uit onze bronnen ²⁾.

Van Mei 1608 tot zijn overlijden in 1611 (\pm Mei) was *Foockle Wijbesz* Duitse meester te Franeker. Hij kwam waarschijnlijk van Workum ³⁾. Ook het orgel werd door hem waargenomen; tractement eerst 160 c.g. en 15 c.g. voor zijn opbrecken ende herwärts komen, later 180 c.g. totaal, benevens natuurlijk de schoolgelden. Het voorzingen in de kerk en het zangonderwijs in de school tweemaal 's weeks was hem tevens opgedragen ⁴⁾. De meester moest op eigen kosten in een woning voorzien. Zijn weduwe Riensk, die „met een huis vol kinderen was blijven zitten en geen middelen had om sich daaruit te redden”, verzocht aan Burgemeesteren en Raad enige steun en verkreeg 28 April 1612 15 gld. tot betaling der huishuur ⁵⁾.

Zijn opvolger *mr. Gerrijt Douwes* kreeg sedert 1611 200 c.g. als (Neder-) Duitse meester en organist, doch stierf reeds in 't begin van 1614; zijn wed. ontving het tractement tot Mei 1614. Toen was echter reeds in functie *mr. Hilbrandt Hillebrandtsz.* Deze had 10 Febr. 1612 van de Raad (bij advies van Gezworen Gemeente en Scholarchen) verlof gekregen tot Mei e.k. een bijschool en avondschool te mogen

¹⁾ Telting, no. 543.

²⁾ Toch niet geheel. 1 Sept. 1608 leggen Burgemr. en Raden der stad van hem een gunstig getuigenis af. (Telting no. 561): hij heeft hen \pm 5 jaar in de triviale school gediend, de jongens „in de franchoise tale”, in rekenen en schrijven onderwezen, tot hun volle tevredenheid. Graag hadden ze hem behouden, maar hij kon zo grote verbetering van gage bekomen, dat daarbij de verbetering, die zij hem offreerden, niet vergeleken kon worden.

³⁾ Telting, no. 557.

⁴⁾ Telting, no. 560.

⁵⁾ Id., no. 637.

houden, mits met niet meer dan 50 kinderen, wier namen hij elke veertien dagen aan den Presid. Burgemr. moest overleggen ¹⁾). Dit werd blijkbaar gecontinueerd ook na Mei 1612, want eind 1613 verzocht hij de Raad, het getal van 50 te willen verhogen: de toeloop was geweldig; hij zou wel 100 à 125 kunnen krijgen, als hij ze mocht aannemen en er plaats voor had. Hij moest een huis huren voor 38 ggl. en verzocht nu het gebruik van de kamer tussen de grote school en die van mr. Ulrick (meisjesschool), waar mr. Jan Bus eertijds ook school gehouden had en die nu ledig stond. Dit werd hem bij appointment van 6 Dec. 1613 ¹⁾, ook met consent van mr. Gerrit (Douwes; die toen dus nog leefde), aan wie mr. Hilbrandt bij provisie geadjungeerd zou worden (mr. Gerrit was toen dus al ziek) op nader aan te geven „articulen,” en conditiën toegestaan. Tot Mei 1614 ontving hij f 75.—. Van 2 Mei 1613 dateren de nieuwe „Articulen voor den Rector en de andere Schoolmeesters ²⁾); we bespraken ze reeds ³⁾); het tractement van den Duytsen meester, tevens organist en voorzanger, was 200 c.g. plus 20 ggl. „tot een wooninghe”. Lang heeft ook mr. Hilbrandt het hier niet gemaakt.

Want 13 Aug. 1614 wordt benoemd tot Nederduytsen meester, organist en voorzanger in de kerk *mr. Jasper Lambertsz*, tegenwoordig organist etc. te Koudum, op een tractement van 250 c.g. benevens de schoolgelden ⁴⁾). Hij heet in de Rekeningen van het Geestelijk Comptoir van 1614/15 en 1616/17 (die van 1615/16 ontbreekt) *mr. Caspar Poelgeest*; omstreeks Mei 1617 verdwijnt hij uit deze Rekeningen. Zijn opvolger wordt in Nov. 1617 *mr. Sijbrant Eelckes*, op een tractement van 200 c.g.; hij ontvangt dit Mei 1620 nog (Rek. 1620/21 ontbreekt), doch de Rek. 1621/22 heeft *mr. Sijuerdt Eelckes* 200 c.g. Of dit dezelfde is, kan ik niet beslissen, maar ik denk het wel. Met de namen werd soms vreemd omgesprongen. Deze mr. Syuerd Eelckes dan komt hier voor tot Mei 1630; hij heet tevens voorzanger, en genoot sedert Mei 1623 220 c.g. 's jaars. In Juli 1628 kreeg hij 15 c.g. extra, wegens voorzingen in de Academiekerk ⁵⁾); hij blijkt dan 45 jaar oud. Organist is hij niet geweest; die functie kreeg nu een afzonderlijken beoefenaar; we zullen ze later noemen. Sedert Mei 1616 prijkt op de Rekeningen een *mr. Gerrijt Jansz „mede-Duijtsche meester”*, die 100 c.g., weldra 120 c.g. en Mei 1623 150 c.g. tractement kreeg en in 1627 over-

¹⁾ Telting, no. 632.

²⁾ Id. no. 655.

³⁾ It Beaken XI, blz. 209.

⁴⁾ Telting, no. 662.

⁵⁾ Id., no. 784.

leed (zijn weduwe was Antie Jansdr.) en vervangen werd door *mr. Udo Levinus Roelants*; tot begin 1654; ook zijn tractement bedroeg 150 c.g., Mei 1631 170 c.g. en sedert Mei 1633 200 c.g. 's jaars. Voortaan hebben we dus twee Nederduitse meesters naast elkaar. Dit staat in verband met het verdwijnen in deze jaren van de „francoise-” en de „meyskenschool”. Het lijkt daarom verstandig, dat we de meesters van die beide scholen sedert 1586 nu eerst even noemen. Het waren:

De „Franchoise” meesters:

1587: *Jan van Meerhaghen*, francoise schoolmeester, kreeg bij ordonnantie van 18 Nov. 1587 3-10-0 (Rek. 1587, fol. 12^o).

1592: *mr. Anthoon van Bre-taigne*; kreeg geen tractement, enkel 12 c.g. voor huishuur; moest dus leven van de schoolpenningen. Hij vertrok Mei 1595.

Mei 1595: *mr. Peter Somel*; 12 c.g. per jaar; tot Allerh. 1596.

Febr. 1597: *mr. Jan Pouwels van der Slijcke*, kreeg voor huishuur 8 c.g. Hem werd evenwel „om sonderlinge redenen” uit de Stads-inkomsten 100 c.g. gage ge-accordeerd ¹⁾. Hij was van IJlst gekomen en komt te Franeker in de Rekeningen voor tot 1602. Van 1603—08 onderwees *mr. Jan Bus* de jongens in „de francoise tale” ²⁾. Dan hoort men in enige jaren niet meer van een „francoise-meester”.

Totdat in 1613 *Mattheus de Pape* uit Vlaanderen aan de Raad requestreert om hier te mogen komen wonen en de kinderen „te leeren in de Fransche spraecke of Duytsch, daert mijn E. Heeren in sal believen, des-

De „maagdemeesters” of „meijde-meesters”:

1586: *Jacob Rommerts*; tractement 35 c.g., hij vertrok 31 Juli 1588.

1588: *Gerben Douwes*; tractement 50 c.g.; tot 1 Mei 1597.

1597: *Jacques Nose* „der meyskens meester”; tract. 80 c.g.; tot 1 Mei 1600. Hij kreeg voor zijn „voiage” 10 c.g.

Aug. 1600: *Watze Watzes*; 80 c.g.; tot 1 Nov. 1606, toen hij, na door de Classis Dokkum ge-examineerd en candidaat verklaard te zijn, predikant te Oostrum c.a. werd ¹⁾; in 1609 vertrok hij naar Winsum, waar hij 24 Dec. 1636 overleed.

Nov. 1606: *mr. Ulrich Tijaerdtz*; 't tractement werd 100 c.g., nadat hij 18 Sept. 1610 had gerequestreerd ²⁾. De 4 Sept. 1612 volgde een nieuw verzoek ³⁾ om een „recompens”, wegens deze dure tijden, die maar aanhouden, en men behoeft „winterbrandinge, oock hoosen, schoenen ende meer andere tegens den couden winter, oock vermits hij nu veel minder schoolpenn. geniet, vermits mijn E. Heeren geadmitteerde bij-

gelijx met het cijfferen ende rekenen". Dit wordt hem 6 Nov. 1613 toegestaan ³⁾, na ingewonnen advies van de gezworen gemeente, Scholarchen en Rector; hij zal in de kamer tussen de Duytse en de meisjesschool de „jonge jeucht bequaam francois en reecken oft een van beiden leeren sonder anders en daerof genieten zulk hij bedingen kan". (dus aan schoolpenningen). Toch kreeg hij ook 50 c.g. van de stad, zoals behalve uit de Rekeningen, ook blijkt uit een appointement van 10 Aug. 1614 op een nieuw request, waarbij zijn jaargeld van 50 tot 80 c.g. wordt verhoogd, terwijl hij van ieder leerling niet meer dan 12 st. per kwartaal mag vragen. In 1616 kreeg hij reeds 100 c.g.; hij komt hier voor tot Febr. 1619.

Verder is er van geen Franse meester vanwege de stad, meer sprake. Wel is 27 April 1651 hier ingekomen: *mr. Peeter Pierius*, Franse schoolmeester (lidm.lijst) met zijn vrouw Aaltie Pols; doch dit was een particuliere meester, die op eigen risico les gaf, zoals er in alle steden (ook te Franeker) wel meer waren.

¹⁾ Telting, no. 338.

²⁾ Id. no. 561.,

³⁾ Id., no. 658.

schoole" (nl. die van *mr. Hilbrandt*; zie boven). Hij krijgt dan een gift ineens van 15 g.gld Het tractement blijft evenwel 100 c.g. Hij is in 1623 overleden; zijn erfgenamen ontvingen nog 25 c.g.

1624: *mr. Claes Sijmens Smede*, meydemeester; tract. 150 c.g.; kwam van Sexbierum; hier † in 1629 (vóór 30 Juli). *Mr. Udo Levinus Roelants*, hier 2e Duytse meester, verzocht het Stadsbestuur, *mr. Claes* te mogen opvolgen ⁴⁾, doch dit is niet toegestaan, want

Nov. 1629 vinden we *mr. Dirck Alberts* als zodanig; tract. 175 c.g.; tot in 1636. Hij was blijkbaar van Roordahuizum gekomen en zal hier overleden zijn.

Mei 1636 werd zijn opvolger *mr. Jan Watzes*, die echter nergens meer „meydemeester" heet, doch hetzelfde tractement geniet, nl. 174 c.g., tot 1657, toen hij hier overleden is. Hij was gewoon de 3e Duytse meester, die uit het Geestelijk Comptoir bezoldigd werd. Hij was een zoon van *mr. Watze Watzes* bovengenoemd. In 1633 (12 Oct.) woonde hij met zijn vrouw Jeltie Douwes reeds „binnen Franeker" ⁵⁾. In Aug./Sept. 1647 kochten ze een huis c.a. in het nieuwe Hof op de Noordzijde van 't Diept ⁶⁾. Jeltie Douwes zijn weduwe, komt nog voor 11 Jan. 1662 ⁷⁾. Hun zoon *Valerius (Watze) Winsemius* (= te Winsum geboren) werd 1666 predikant te Nieuw-Brongerga,

etc. Mr. Jan Watzes' broer Sjoerd Watzes, was organist te Franeker.

1) Zie Romein, Naamlijst, bl. 487 en 288.

2) Telting, no. 587.

3) Id., no. 646.

4) Telting, no. 791.

5) Fran. R.R. 16, Rijksarchief Lw.

6) Franeker K.K. 3.

7) Fran. R.R. 16, fol. 214.

We vatten nu weer de draad van ons verhaal op en bepalen ons eerst tot de *Nederduitse meesters van de 1e school*. We zagen, dat tot Mei 1630 *mr. Syuerdt Eelckes* dit was, benevens voorzanger. De 27 April 1621 was „Antie Goytiensdr. de huysvrouw van den Welversienighen *Magister Suffridus*, scholendienaer binnen Franeker”, lezen we in Henn.dl. M 2 ¹⁾.

Zijn opvolger wordt in Mei 1630 *mr. Dirck Claesz*; het tractement, tevens als voorzanger of cantor, bleef 220 c.g. Hij kwam toen met zijn vrouw Taetske Piers van Britsum of van Wommels, waar ze van 1629/30 nog geweest schijnen te zijn. In April 1638 kochten ze een huis in de Dijkstraat (Fran. KK 3). In 1649 is hij overleden en hier 19 Maart begraven.

Zijn zoon *mr. Claes Dirckx* volgde hem op als schooldienaer en cantor; 't tractement bleef 220 c.g. Hij ontving dit slechts tot Mei 1650. Hij was toen nog maar 22 jaar, zoals blijkt uit het Authorisatieboek op 4 Febr. 1651 ²⁾, toen hij mede namens zijn minderjarige broers en zusters, zijn mede-schoolmeester Udo Roelants verzocht de curatele over hen te aanvaarden „weegens de verlopinge van wl. haer olders huysinge”. Spoedig daarna is de jonge meester blijkbaar overleden.

In Juni 1650 werd *mr. Engelbert Udens Roelants* in zijn plaats benoemd tot Nederduitse meester en voorzanger; tractement 220 c.g. Hij was de zoon van *mr. Udo Levinus R.* in de andere school. Hij was met zijn vrouw Trijntje van Makkum gekomen; deze overleed in 1655, toen hij nog een kind liet dopen. In 1657 (23 Oct. attestatie gepasseerd) hertrouwde hij met Grieltie Rinties, wed. van Pijter Ariens van Leeuwarden, en 12 Aug. 1660 opnieuw te Franeker met Griettie Everts Fenema, van Morra; hij heet dan schooldienaer op de Dijk

1) Rijksarchief te Lw.

2) Franeker Z. 1; Rijksarchief Leeuwarden.

te Franeker. Hij heeft hier lange jaren zijn functies bediend, tot zijn overlijden in 1696. (In Aug. 1696 is sprake van zijn erfgenamen). Hij was ook voorzanger en voorlezer in de Academiekerk te Franeker, waarvoor hij van de Staten van Friesland jaarlijks 50 c.g. ontving (sedert Sept. 1657 tot zijn dood). Zijn zoon Udeus Roelandts was van Aug. 1686—† Juli 1691 predikant te Paesens.

In 1696 werd *mr. Oeds Pijtters* „Duytsche meester” en voorzanger op een gelijk tractement van 220 c.g. In Dec. 1696 werd hij tot lidmaat aangenomen. Hij was — volgens een aant. van Dr. Banga — opgevoed in het Diaconie-weeshuis. De 19 Dec. 1697 trouwde hij („Ozias Petri” staat er!) hier met Johanna Christoffels, geboortig van Bredevoort, doch nu te Franeker. In 1709 komen beiden nog onder de lidmaten voor. Hij hertrouwde 16 Mei 1712 met Aukjen Gerrijts Groustra van Harlingen, wier attestatie Sept. 1714 inkwam, en nadat deze hem 11 Dec. 1727 ontvallen was, 1 Nov. 1729 opnieuw met Helena Heese-naar, wed. van Feike Gunterman van Leeuwarden. Zijn zoons Pieter en Wijbren zijn hier resp. gedoopt 16 Oct. 1698 en 20 Oct. 1707; uit het 2e huwelijk in 1714 een dochter. Hij was al die jaren ook voorzanger in St. Maartenskerk, doch eerst sedert 1704 ook in de Academiekerk. Met Mei 1734 werd hij bevorderd tot praeceptor of 3e Latijnse meester aan de Lat. school en heet dan verder Oedzeas Petri of Odolphus Petri! (Zie aldaar).

Zijn zoon *mr. Wijbren Odolphi* volgde hem als „Duitsche meester” op; was toen 26 jaar. Hij was 22 Sept. 1726 als lidmaat aangenomen en toen schoolmr. te Midlum geworden, daar in 1729 getrouwd met Janneke Hendrikx Posthumus van Franeker, en in 1732 (20 Jan. attestatie gepasseerd te Franeker) opnieuw met Aaltje Jacobs Pijbinga van Franeker. In Mei 1734 vertrokken ze dan naar Franeker. Het tractement bleef steeds 220 c.g. van de stad, tevens als voorzanger in St. Maartenskerk; in 1740 kreeg hij ook het voorzangerschap in de Academiekerk van zijn vader over; tractement 50 c.g. 's jaars van de Staten. Hij heeft zijn functies bekleed tot zijn overlijden in 't laatst van 1766; zijn Wed. Aaltje ontving Febr. 1767 nog 3/4 jaar tractement. Ze hadden gewoond op Godsacker. Hun zoons Jacob, Pijtter en Pijbe zijn hier resp. gedoopt 20 Juni 1734, 27 Sept. 1739 en 8 Juli 1742. De wed. hertrouwde 1769 met Beern Jacobs Popta te Franeker.

In 1766 nog werd benoemd *mr. Pieter Waardenburg*, die 12 Mei 1767 100 c.g. ontving wegens bijna ½ jaar tractement als Nederduitse meester en voorzanger; hij werd ook voorzanger in de Academiekerk. Zijn vrouw heette Claasken Gerrijts (1768). In 1772 bedankte hij als

schoolmeester, toen hij tot organist in St. Maartenskerk werd benoemd. Het voorzangerschap in de Academiekerk hield hij aan.

Zijn opvolger als Nederduitse meester en voorzanger in de Martinikerk werd *mr. Dirk Wessels* van Harlingen. Zijn instructie dd. 2 Maart 1772 is bewaard gebleven ¹⁾. Hij moet de kinderen van 8½—11 en van 1—3 leren lezen en schrijven en telkens bij 't eindigen en aanvangen der lessen door een der leerlingen het „Onse Vader” luidop doen voorbidden; de tucht handhaven, de kwaadwilligen en ongehoorzamen vermanen of met de handplak straffen. De te gebruiken boeken zijn: het A.B.boek, 't Catechismus, de Evangeliums, de Historien van David, de Trap der Jeugd en de beide z.g. Schoolboeken; schrijfforbeelden te nemen uit de Psalmen of dergelijke. Hij moet de arme kinderen gratis onderwijzen; de leden der Stadsregeering en de Scholarchen respecteren; op Zon- en andere dagen, dat in de Martinikerk gepreekt wordt, aldaar voorzingen. Het tractement bedraagt 220 c.g.; van de leerlingen (behalve de arme) mag hij per kwartaal 6 st. vorderen voor de daags- en 12 st. voor de avondlessen (van 4 tot 6 uur). Hij moet tenslotte met den Rector, Conrector en Praeceptor in vrede en vriendschap leven en is vrijgesteld van de „Wagtgeden” (afkoop van wachthouden aan de poorten, enz.). Op deze instructie heeft *mr. Durk Wessels* de school bediend tot 1779, toen hij stierf. De school is toen een paar maanden waargenomen door *mr. Feico Feicoma* part. schoolmr. te Franeker.

De 28 Juni 1779 werd een „*Reglement en Ordre op alle de Nederduitse Schoolen* in het gemeen en op de Stads-schoole in het bijzonder” vastgesteld ²⁾. De schoolmeesters moeten schriftelijk consent hebben van de Magistraat en worden niet toegelaten, eer ze blijk hebben gegeven van goed gedrag en zich onderworpen hebben aan een nauwkeurig onderzoek door of namens de scholarchen, die ook de boeken moeten keuren. De lessen beginnen en eindigen met een gebed door den schoolmeester en 't zingen van een Psalmvers. Van buiten geleerd moeten worden: de Articulen des Geloofs, het Onze Vader, de Tien Geboden en enige Psalmen; door de oudere leerlingen de vragen en antwoorden der Catechismus; eens per week Bijbellezen en Psalmzingen. Verder als in bovenstaande instructie: voorlezen en voorzingen in de Martinikerk; de geälimenteerden in de dagschool om niet leren; de kinderen inscherpen gehoorzaamheid aan God, Overheid, Leraars, Ouders, ze verbieden te vloeken, te liegen, onordelijkheid te plegen

¹⁾ Telting, no. 1972.

²⁾ Telting, no. 2021.

op straat, overtredingen zonder slap- en wreedheid te straffen. De Stadsschoolmr. mag geen nering of hantering drijven. Schoolgelden: op de dagschool 10 st., die bovendien rekenen 16 st., op de avondschool resp. 12 en 18 st., op beide 2 gl. per kwartaal. Vacantiën: de week van Pasen, Pinksteren en Kerstmis en de tijd van de Franeker kermis; geen buitengewone speeldagen dan met consent der scholarchen. Schooltijden: 8½—11, 1—3 en 5—7 ('s winters van 4—6). Het opzicht tot onderhouding van dit Reglement is mede opgedragen aan de Predikanten: misbruiken enz. moeten ze aan de scholarchen bekend maken. Dit Regl. moet opgeplakt in alle scholen hangen en door de meester ondertekend worden.

De nieuwe Nederduitse meester en voorzanger was *mr. Albert Sickes Hempenius*, hier + Aug. 1779 ingekomen van St. Jacobipar. met Taetske Jenties (Faber) zijn huisvrouw. Hij was reeds schoolmr. geweest te Deersum van 1771/75 en te St-Jacobipar. 1775/79. Het tractement werd op 250 c.g. gebracht. In 1785 (Mrt.) werd hij tevens aangesteld tot organist in de Academiekerk op een tractement van 75 c.g. van de Staten. In dat jaar hielden de Stadsschoolmeesters ook op voorzanger in de Groote Kerk te zijn. Hun zoons Sicco, Jentje en Gentius zijn hier resp. geboren 7 Febr. 1785, 2 Dec. 1787 en 29 Nov. 1791; te Deersum hadden ze 2 dochters gekregen, van St. Jacob is het mij niet bekend. Na de inval der Fransen in 1795 stond hij bekend als *Oranje-gezind*. En al had hij ook de Verklaring van 11 Maart 1796 (een loyaliteitsverklaring met het nieuwe bestuur) getekend, toch richtte de Raad van Franeker zich in 1798 tot den Agent van de Nationale Opvoeding Theod. v. Kooten te Den Haag, hem inlichtende, dat „onze meede Duytse Schoolmeester Albert S. Hempenius gehouden wert de Orange-Partij te sijn toegedaan en om zulks ons bedunkens onwaardig zoude zijn, die Post langer waar te nemen”, waarbij de Raad den Minister verzoekt, „ons te berigten hoe ons daar inne te gedragen” ¹⁾. Men heeft hem echter blijkbaar niet kunnen ontslaan, want hij bleef Stadsschoolmeester, totdat hij in 1803 ook tot organist in de Martinikerk werd benoemd, waarop hij afstand deed van de school. De 21 Febr. 1802 was hij nog hertrouwd met Grietje Simmer te Franeker. Hij is hier 1 Mei 1811 overleden. Zijn jonge weduwe hertrouwde weldra met *Karel Boltjes*, particulier schoolmr. te Franeker, (1808 b.v.), weldra 1e luitenant bij de 7e afd. Infanterie, die 17 Juni 1815 bij Quatrebras sneuvelde. De zoon Sicco A. Hempenius was in 1812 organist bij de Waalse gemeente te Haarlem. — We zullen nu

¹⁾ Telting, no. 3078.

eerst de andere scholen tot \pm 1800 ophalen en krijgen dan eerst:

De Nederduitse meesters van de 2e school: de eersten waren — zoals we zagen — *mr. Gerrijt Jansz* van Mei 1616—1627 en *mr. Udo Levinus Roelants* van 1627—begin 1654. (Zijn wed. ontving Mei 1654 nog tractement). Zijn vrouw was Barbara Tammedr., in Oct. 1646 kochten ze een huis te Franeker. De 23 Sept. 1643 was hij tevens door 't Hof v. Frl. geadmitteerd als landmeter. — Zijn opvolger werd in Mei 1654 *mr. Harmen Claesz*; hij kwam van Leeuwarden, waar hij 20 Oct. 1651 voorkomt als schoolmeester en getuige bij een testament. Het tractement werd ook voor dezen meester op 220 c.g. gebracht. Hij is hier in 1666 overleden; zijn erfgenamen ontvingen Aug. '66 nog $\frac{1}{4}$ jaar tractement of 55 c.g. In de Rekeningen van het „Geestelijk Comptoir” komt voor hem geen opvolger voor.

„*Derde Nederduitse meesters*” hebben we de opvolgers van de vroegere „Maagdmeesters” genoemd, en wel sedert Mei 1636 *mr. Jan Watzes*, die begin 1657 overleed. Zijn opvolger werd *mr. Douwe Hendricx* sedert Febr. 1657; het tractement bleef eerst 174 c.g., doch werd in 1667 — dus na het verdwijnen van den 2en Nederduitsen meester — gebracht op 200 c.g. Sedert was hij dus eigenlijk de 2e Nederd. meester; in 1670 heet hij in de Rekeningen weer „Meideschoolmeester”. Met Allerh. 1672 houdt zijn tractement als schoolmeester op in de Rekeningen; als voorlezer in de St. Martinikerk behoudt hij evenwel 26 c.g. 's jaars tot 1 Mei 1695. Ongetwijfeld is hij wel particuliere schoolmeester gebleven, op eigen risico, dus voor de schoolgelden. Volgens weesrekeningen in Franeker ¹⁾ ontving hij zelfs in Aug. 1695 en Mei/Aug 1696 nog schoolpenningen. Hij was ook koster in de Martinikerk sedert 1672, ook tot 1 Mei 1695, toen deze functie met het voorlezerschap overging op zijn zoon *Hendrik Douwes* (Mei 1695 — Mei 1732, † 16 Mei 1742); ook deze ontving er jaarlijks 26 c.g. voor. De vader *mr. Douwe* was intussen 2 Sept. 1696 benoemd tot voorzanger en voorlezer in de Academiekerk op een tractement van 50 c.g. van de Staten, als opvolger van *mr. Engelbert Roelants*; hij bleef het tot Sept. 1703, toen ook deze functie overging op zijn zoon *Hendrik Douwes*, die haar echter reeds een jaar later (24 Oct. 1704) moest afstaan aan *mr. Oeds Pieters*.

Sedert Nov. 1672 bekostigde het „Geestelijk Comptoir” dus maar één *Nederduitse meester* meer; zijn school was *de Stadsschool*. De andere meesters, die er te Franeker eerder en ook sedert dien nog voorkwamen, waren particuliere schoolmeesters, die hun inkomsten trokken uit de

¹⁾ Fran. E.E. 10; Rijksarchief Leeuwarden, fol. 188^o en 189^o.

schoolpenningen der leerlingen. We komen hun namen eens tegen in doop- en trouwboeken of in weesrekeningen, maar zullen slechts een enkele noemen:

In 1647 was hier een *mr. Pieter* „scholmeister” (Coll. Wierda no. 37; arch. Fran.). In Sept. 1672 komt hier als schoolmeester voor *mr. Jacobus Harmanni Gijsa*; in Juni 1680 was hij Theol. student en trouwde met Gerrijtie Pijtersdr. te Franeker. In Nov. 1686 werd hij Praeceptor (3e meester) aan de Latijnse school. Zie aldaar. In Oct. 1686 werd aangenomen als lidmaat *mr. Hijlco Hiemstra*, schooldienaar, van Dedgum, met IJdtje Jeltas Schieringa, zijn vrouw. Hij komt hier in Mei 1691 nog voor. De 5 Maart 1693 zijn te Franeker getrouwd: *Teunis Jurjens Pooch* schoolmeester, en Grietje Christoffels. Hij was eerder getrouwd geweest, uit welk huwelijk o.a. de zoons Meinte en Jurrien; een zoon Christoffel werd gedoopt 22 Mei 1694. Hij ontving schoolpenningen Nov. 1693, Febr. 1697, ook Aug. 1707 (meestal 12 st. per kwartaal; Weesrekeningen); in de lidmatenlijst van 1709 komt het echtpaar nog voor. Hij † hier 28 Sept. 1718, Grietje 20 Nov. 1714. — Verder vond ik nog: *Willem Annes* schoolmr. Jan. 1740, Febr. 1745; *Rients Sijmons* Nederduitse schoolmr. Oct. 1745, Maart 1762; 16 Oct. 1780 wl. Rients Sijmens in leven coopman en Nederd. schoolmr. te Franeker; zijn vrouw was Mettje Jans. ¹⁾

Het verbeterd onderwijs na 1800.

Intussen was de vermolmde Republiek der Zeven Vereen. Nederlanden ineengestort; een nieuwe tijd brak aan. Door het streven van mannen als Voltaire, Rousseau e.a. voor de Rechten van den Mens, waren in de 2e helft der 18e eeuw geheel nieuwe denkbeelden opgekomen, ook inzake het onderwijs, waarvan men hoe langer hoe beter begon in te zien, hoe treurig het er mee gesteld was. Niet weinig hebben

¹⁾ Ze moesten een toelating van den Magistraat hebben om zich als particulier schoolmeester te kunnen vestigen. Zo verzocht 25 Oct. 1689 *Cornelis Ulckes*, burger en boeckedrucker te Franeker, „vermits het overlijden van *Jan Minnes*, in leeven als Duytse Schoolmr. in U.Ed. Achtb. Stadt geadmitteerd sijnde”, in diens plaats te mogen „succederen om de jeught in leesen en schrijven etc. te institueren, ’twelck alsoo sonder voorgaende consent van U Ed. Achtb. niet kan geschieden.” (Coll. Wierda, no. 119; Archief Franeker). In 1695 ontvangt hij schoolpenningen. — Particulier schoolmeester zal hier ook nog geweest zijn *mr. Govert Eelckes*, die 1653 te Stiens voorkomt, en volgens een acte in het autorisatieboek van Franeker (Z 1) hier voor 16 Maart 1670 overleden is. Nog vond ik: Maart 1721 *Jurjen Reinalda* (ingekomen van Holwerd), schoolhouder.

tot de verspreiding dier denkbeelden bijgedragen de verschillende geleerde genootschappen, waaraan die tijd zo rijk was en onder welke de Mij tot Nut van 't Algemeen (opgericht in 1784) een zo eervolle plaats inneemt ten opzichte van wat zij voor 't onderwijs heeft gedaan. Als dan eindelijk de ideeën van Rousseau e.a., maar vooral van Pestalozzi c.s. in ons land bekend gemaakt en in practijk gebracht worden door mannen als Joh. Henricus Nieuwold, Hendrik Wester, Nic. Anslin e.a., dan is de aandrang tot verbeterd onderwijs niet meer te keren. Ook te Franeker zagen velen in, dat de toestand van het Schoolwezen daar ter stede zeer onbevredigend was. De 1 Aug. 1799 leverde het Departement van 't Nut aldaar (opgericht in 1798) bij de Raad een rapport betreffende de verbetering der Lagere scholen in ¹⁾. De toestand der 8 aanwezige scholen (Stadsschool, die in het Armen in de beide Weeshuizen en 4 particuliere) wordt uitvoerig besproken (het telt + 80 blz. folio!). Het rapport hangt een droevig beeld op van de toestand van het onderwijs in die dagen, zelfs in een stad als Franeker. Het noemt als de voornaamste gebreken: de ellendige schoolgebouwen, klein en bedompt met gebrekkige schoolmeubels; de onbekwaamheid der schoolmeesters wat betreft omgang met de kinderen, inzicht in onderwijsmethode en opvoeding, ook hun kennis is meestal zeer oppervlakkig; de ongeschikte leerboekjes (Haneboek, Trap der Jeugd, Schriftuurlijk schoolboek, Geschiedenis van Jozef, David, enz., Catechismus, de Evangelien, Het Kort Begrip, het Cijferboek van Bartjens e.a.), alles is geheugenwerk, gaat werktuigelijk, naar „begrijpen” en ontwikkeling wordt niet gevraagd. Verder de ongeregelde van het onderwijs (op vele dorpen slechts winterscholen), het grote schoolverzuim (het aantal te Franeker werkelijk schoolgaande kinderen bedroeg niet meer dan 250!); de armoede waarin de meeste Onderwijzers moesten leven; het uiterst gebrekkige schooltoezicht. (In Franeker en andere steden in handen van een drietal Scholarchen, op de dorpen gewoonlijk van predikant en kerkeraad.) De middelen ter verbetering, die aan de hand gedaan worden, kunnen uit het voorafgaande gemakkelijk worden afgeleid: ruime en lichte schoolgebouwen met doelmatige tafels en banken en zwarte borden; een nieuw Schoolreglement en zorgen dat er de hand aan gehouden wordt (Dat was met het Regl. van 1779 al weer niet het geval, klaagt de Commissie); een schoolcommissie die vaak en geregeld de scholen bezoekt, ook aan de onderwijzers leiding geeft en het schoolverzuim tegengaat; dit laatste ook door prijsjes en andere aanmoedigingen en

¹⁾ Telting, no. 3088.

door 't instellen van een fonds, waaruit de schoolpenningen voor de armeren kunnen worden betaald. De meesters moeten zich op de hoogte stellen van de leerwijze van Wester en van verhandelingen over 't onderwijs en de opvoeding, die door 't Nut uitgegeven zijn; de school moet in 3 klassen worden verdeeld naar de vorderingen en de meesters moeten bijgestaan worden door ondermeesters en kwekelingen; betere schoolboekjes moeten worden uitgegeven (Ook hierin is reeds of wordt door 't Nut voorzien). Op 't belang van een schoolbibliotheek wordt gewezen; voor een betere opleiding der onderwijzers moet worden gezorgd, het leerstellig-godsdienstig onderwijs van school geweerd en aan de predikanten overgelaten worden; kleine-kinderscholen moeten er komen; diakonie- en weeshuisscholen konden worden gecombineerd. Het zou nog heel wat duren, eer deze gezonde denkbeelden in vervulling zouden gaan, maar 't Nut en de weldra ingestelde Schoolopzieners (die de Onderwijzersgezelschappen oprichtten) hebben er veel moeite voor gedaan.

Welke scholen waren er nu in 1799 te Franeker? Behalve de Stadschool, 1e. eerst de *School in 't Armhuis*; hier geeft *mr. Pieter Nauta* 's avonds 1 uur onderwijs aan 16 personen in de slaapzaal (waar intussen al verpleegden slapen of zich te bed begeben); tractement 34 c.g. van de Stadsarmvoogden.

2e. de *School in 't Claarkampsterweeshuis*; hier geeft *mr. Pieter Waardenburg* (ons reeds bekend; was van 1766/72 Nederduitse meester) 's avonds 1½ uur onderwijs aan 9 kinderen in een vrij goed vertrek; tractement 34 c.g. van de Voogden van het Weeshuis. Van dit Weeshuis zijn ons nog een paar oudere schoolmeesters bekend ¹⁾: *Willem Annes* 1735/39 (ook particulier schoolmr., 1756 en '58 nog ²⁾); zie ook bl. 116); *mr. Evert Aesgema* 1739/44 (komt hier 1 Oct. 1728 al voor als particulier schoolmr. ³⁾); zijn vrouw was Grietje Sjoukes; *Wijbe Sijberens* 1744/47; *Hendrik Duyff*, koster in de St. Maartenskerk 1747—† 1756.

3e. de *School in het Diaconieweeshuis*; hier geeft *Jan Hanses Riestra* 's avonds een uur les aan 21 kinderen in een zeer ongeschikt vertrek; tractement 40 c.g. van de Herv. Gemeente. In 1665 (31 Mrt.) was *Rienck Hettesz* weeshuisschoolmr. te Franeker. (Lw.dl. M 26 bl. 33).

4e. *Particuliere scholen*. Allereerst tal van *kleine-kinderschooltjes*, vaak gedreven door vrouwen van schoolmeesters, die verder niet

¹⁾ A. Hallema: Het Klaarkampster Weeshuis 1597/1897.

²⁾ Fran. E.E. 19.

³⁾ Fran. E.E. 15.

beschreven worden. Dan worden genoemd twee *scholen voor kinderen van behoeftigen*, die niet bedeeld worden; de kinderen hebben hier voor enige duiten in de week een onderkomen en leren — als 't wat meeloopt! — ook nog wat lezen en schrijven; al heel jong moeten ze vader of moeder helpen en blijft hun onderwijs beperkt tot de avondschool, voor zover ze zich er althans nog om bekommeren. Zal de meester enigszins kunnen bestaan, dan moet hij tenminste 40 kinderen op school hebben, want de schoolpenningen vormen zijn enige tractement. Daar alle leren overluid gaat, is 't er steeds een leven als een oordeel. Zulk een school heeft *Jan Hanzes Riestra*, ook *Tjalling Doedes* op „de Laane”. Iets beter zijn de *scholen voor de kinderen der meer gegoede burgerij* (Burgerscholen), zoals die van *Tjeerd F. van Esta* (Hij was hier reeds in 1768, trouwde 1771 met Mettje Harmanus; in Oct. 1794 was hij gezworen clercq bij het Stadsbestuur; 1800 nog; toch bleef hij zijn school waarnemen; de 22 Maart 1801 is hij hier overleden, 65 jaar oud; hij woonde in de Kerkstraat) en die van *Pieter Nauta*.

In 1789 had *Frans Spindler* een Franse school opgericht, die echter spoedig weer te niet ging.

We vervolgen nu eerst de geschiedenis der

1a. Stadsschool of Nederduitse Stadsschool.

Hier vonden we van 1779—1803 *mr. Albert Sickes Hempenius*, die in het rapport van 1799 beschreven wordt als een kundig man, „maar die, wat het eigenlijk onderwijs betreft, weinig of geen handleiding of aanmoediging vond”, van wien evenwel bij een verbeterde schoolinrichting nog al goeds was te verwachten. De Stadsschool was aan de Latijnse verbonden; in 1774 was het gehele gebouw vernieuwd en vergroot, waarbij Juffer Maria Ouwens, oud 13 jaar, burgemeestersdochter, de eerste steen gelegd had. Het lokaal, dat de Zuidelijke vleugel van het gebouw vormde, was te klein voor de ruim 100 leerlingen, die het herbergde. De leerlingen waren in 9 groepen (classen) verdeeld, naar de leerboekjes, die ze gebruikten. 't Schoolgeld bedroeg 10 st. en van hen die ook rekenden / 1 per kwartaal. Eénmaal 's jaars ontvingen de beste schrijver en schrijfster elk een zilveren pen. Toen *mr. Hempenius* in 1803 bedankte, werd *mr. Auke Gerrits Wezel* van Tzum benoemd. 's Avonds gaf ook hij les in 't Klaarkampster weeshuis. Zijn vrouw was Trijntje Pieters. Hij stond hier tot zijn overlijden op 31 Jan. 1815 en werd 53 jaar oud. De school heet nu: *de Openbare Burgerschool*, een school der 1e klasse. De school werd provisioneel waargenomen door *Gerrit Wezel*, een neef van den overledene. De 19 Mei werd het vergelijkend examen op 't Stadhuis

gehouden door den Schoolopziener, voor Heren Burgemeesteren en de Plaatselijke Schoolcommissie (waarin de beroemde Eise Eisinga zitting had) en uit een 8-tal sollicitanten (nadat ze proeven van bekwaamheid hadden afgelegd in lezen, schrijven, practisch en theoretisch rekenen, algemene, vaderlandse en Bijbelse Geschiedenis, aardrijkskunde, taalkunde en onderwijskunde; er was dus wèl iets veranderd sedert 1799! De Onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806 waren verschenen!) als eerste voorgedragen *Jan Pauw* te Wanneperveen. Na bekomen toestemming van den Secretaris van Staat van Binnenlandse Zaken, werd deze 4 Juli door de Raad benoemd en trad 1 Sept. 1815 in functie. Een nieuwe instructie was vastgesteld (4 maal per jaar toelating van leerlingen, die 5 jaar oud moeten zijn; schooltijden van 9—11, 1—3 en 4—6; vakken: lezen, schrijven, rekenen, Ned. taal, Bijbelse, Algemene en Vaderlandse Geschiedenis, Aardrijks- en Natuurkunde. Schoolgeld *f* 2 per kwartaal; minvermogenden kunnen reductie krijgen; verdeling in 3 klassen; gebed, psalmgezing en dankzegging. Tractement *f* 400 van de Stad. Vacantiën: Paasweek, Pinksterweek, 2 weken met Franeker kermis, de Kerstweek, Zon- en feestdagen, Woensdag- en Zaterdagmiddags). Lang heeft Pauw er niet van genoten: hij † reeds 29 April 1816, oud 25½ jaar. Benoemd werd een *De Koning*, die echter bedankte.

Nu werd benoemd *mr. Willem Braak* van Vollenhove. (In Dec. 1816 in functie.) Evenals Pauw, bezat hij ook de 2e rang. Het tractement werd verlaagd tot *f* 300, doch als organist verdiende hij er *f* 160 bij; en dan natuurlijk de schoolgelden, die van het steeds vermeerderend aantal leerlingen ook \pm *f* 300 bedroegen. De 23 Oct. 1823 legden hij en zijn collega aan de Nutsschool een verklaring voor B. en W. af, dat ze geen kinderen zouden toelaten, zonder bewijs van koepok-inenting ¹⁾. De 1 Oct. 1829 verzocht en verkreeg hij vermeerdering van tractement. Intussen waren ook ondermeesters aangesteld; als zodanig vinden we hier in 1845 Berend van Bruggen (zie beneden). Braak verkreeg in 1853 eervol ontslag en *f* 400 pensioen. De Openbare Burgerschool werd toen gesplitst in *een voor jongens* en *een voor meisjes*.

Zien we nu eerst eens naar de 2e school, die Franeker begin 19e eeuw had:

2. De Departementale Nederduitse en Franse school.

Het in 1798 hier opgerichte Departement van de Mij. tot Nut van

¹⁾ Telting, no. 3259.

't Algemeen ging spoedig te niet; in 1809 (1 Sept.) werd een nieuw opgericht. Reeds in April 1810 opende 't Nut een school in een leegstaand gebouw van de Stad in de Schoolsteeg (dus dicht bij de andere scholen). De onderwijzer *J. Odijk*, van Amsterdam, door 't Nut betaald, moest evenwel in 1813 wegens drankmisbruik ontslagen worden. De school werd waargenomen door *Egbert H. Meijer*, die in 1814 op *f* 500 tractement vast aangesteld werd. Hij had 12 Oct. 1809 de 2e rang behaald en was toen ondermeester te Leeuwarden. In Febr. 1817 werd hij tevens belast met het onderwijs in wiskunde aan de Latijnse school; zijn instructie van 11 Febr. 1817 ¹⁾; hij kreeg er *f* 60 per jaar voor. Intussen gaf de Stad ook nog een toelage, zodat, toen Meijer in Oct. 1819 naar de Maritieme School te Lemmer vertrok, (waar hij in 1826 nog de 1e rang haalde), sollicitanten opgeroepen konden worden in de Lw. Crt. van 2 Nov. 1819 op *f* 800 tractement. Na vergelijkend examen in het Heerenlogement op 30 Nov., werd benoemd *Pieter Bolland* (2e rang), secondant te Amsterdam. Zijn vrouw was *Margaretha Cath. Simons* (1822, 1839 b.v.). Hij trad eerst in Mei 1820 in functie, werd ook weer onderwijzer in wiskunde aan de Lat. school, welke taak echter reeds in 1821 door den nieuwen Conrector werd overgenomen. In 1828 zei de Stad aan 't Nutsdepartement het gebruik van haar schoollokaal op. Een eigen gebouw met 2 lokalen werd toen gesticht aan de Groenmarkt (later de Muziekschool aan 't Oud-Kerkhof) onder zware iepenbomen. De school was ook een Franse; voor die taal was in 1845 zijn zoon *P. Bolland* ondermeester, voor de andere vakken *Pieter Jansonius*. In 1853 werd de school evenwel opgeheven door 't Nut.

1b. De Stadsscholen (vervolg).

De stad stelde *mr. Pieter Bolland* (de oude) toen aan tot hoofd harer meisjesschool (1853—68). Hij bekleedde nog kerkelijke functies, was b.v. diaken en ouderling. In de nazomer van 1868 verkreeg hij eervol ontslag en vertrok weer naar Holland. Deze school werd nu gesloten (is later nog gymnastiekschool geweest), want *de meisjesschool werd nu weer herenigd met de jongensschool*. Daar was na het vertrek van *mr. Willem Braak* in 1853 tot onderwijzer benoemd *Jan Jans de Vries* van Stiens. Hij was geb. \pm 1812, haalde 16 April 1828 de 4e, 7 Juli 1830 de 3e en 9 April 1834 de 2e rang en was 1830 reeds ondermeester te Leeuwarden; werd in 1835 Onderwijzer der Jeugd (zo heette een

¹⁾ Telting, no. 3233.

Hoofd toen) te Rijperkerk, in 1841 te Marrum en in 1850 te Stiens, vanwaar hij 1 April 1853 naar Franeker kwam. Het tractement was nu f 800. Hij schreef: „*Friesland*, een leesboek voor de L.S., 25 cts; beschrijft Friesland bij wijze eener reis”; ook: „Korte handleiding bij de beoefening van het *Kunstmatig lezen*, ten dienste van aankomende onderwijzers, 50 cts” (1859). Hij is hier overleden op 4 Juni 1868, oud 56 jaar. Zijn weduwe was A. Vogel. Herfst 1868 werd de meisjesschool vacant en in Dec. overleed ook de rector van het Stedelijk Gymnasium Junius, die niet vervangen werd. De jongens- en meisjesschool werden nu weer herenigd en kregen de beschikking over bijna het gehele gebouw der oude Lat. school. Hier deed in 1869 zijn intrede *Hubert Nauta*; hij was hulponderwijzer te Zaandam. Het tractement was nu f 800. In 1877 werd hij ook Directeur der Rijksnormaallessen te Franeker, waaraan hij reeds direct in 1869 leraar was geworden. De oude school kon allang niet meer aan redelijke eisen voldoen: in 1881 werd een nieuw gebouw *aan de Zuiderkade* gesticht (School B). In 1899 bij een reorganisatie van het Schoolwezen in Franeker, werd deze school met een andere (school A) gecombineerd. (Zie beneden). —

3. De Stads-Armenschool.

In 1826 werd het 2-tal scholen, dat de stad bezat (Stadsschool en de School van 't Nut) vermeerderd met een Armenschool. Reeds in 1825 was door de Raad een commissie ingesteld ter bestudering van deze kwestie; 2 Juli 1825 bracht zij haar rapport uit ¹⁾; het leidde tot de oprichting van een Armenschool, waar de kinderen geen schoolgeld zouden betalen. De in 1788 gebouwde kazerne op 't eind van de Voorstraat werd verbouwd tot schoollokaal (aanbesteed 21 Maart 1826); 5 Juni had het vergelijkend examen op 't Raadhuis plaats en 14 Aug. 1826 kon *Izaäk Teijema* zijn taak als hoofd dezer school aanvaarden op een tractement van f 600 zonder meer. Geb. ± 1800, had hij als kwekeling te Harlingen 17 Juli 1822 de 4e en 15 Oct. 1823 de 3e rang behaald en als ondermeester aldaar 12 Oct. 1825 de 2e. Reeds 3 Febr. 1831 stierf hij te Franeker, 30 jaar oud.

Zijn opvolger *Alle Douwes Lapstra* trad 15 Aug. 1831 in functie. Hij was geb. in 1801, in Oct. 1817 kwekeling te Boven-Knijpe (4e rang), in Juli 1819 winterschoolhouder te Nieuwesloot (bij Langezwaag; hier verkreeg hij de 3e rang), vanwaar hij in Mei 1820 te Marssum kwam. Hier haalde hij 7 Juli 1830 nog de 2e rang, die hem de weg naar

¹⁾ Telting, no. 3266.

een betere school opende. Zo kwam hij dan te Franeker. Hij was in 1823 getrouwd met Emme J. Osinga, die nog leefde, toen hij 6 Febr. 1855 op 53-jarige leeftijd overleed en haar met 8 kinderen achterliet. In 1837 was de school aanmerkelijk vergroot.

Pier Frederiks Felkers, ondermeester aan deze school, nam de functie provisioneel waar en werd 1 Juni 1855 vast aangesteld. Geb. 5 Maart 1832, verkreeg hij als kwekeling te Jorwerd in Oct. 1848 de 4e en April 1850 de 3e rang; toen hij de 2e kreeg (April 1854), was hij reeds ondermeester te Franeker. In 1870 besloot de Raad, dat deze school enkel een jongensschool zou zijn. Het tractement bedroeg nu f 800. Dit duurde slechts tot 1877, toen de *nieuwe school bij de Dongjumerpoort* op de Noorder Dwinger in gebruik kon worden genomen (1876/77 gebouwd, met 12 lokalen). De oude school op 't eind van de Voorstraat werd in 1879 afgebroken. De meisjes kwamen er in 1877 ook weer bij en mr. Felkers werd hoofd van de nieuwe school (School C) tot zijn overlijden op 8 Jan. 1893. Hij gaf ook gymnastieklessen in de voormalige Departementale Nutsschool aan 't Oud Kerkhof.

In 1893 kwam *P. Wijga*, van Ternaard, die 1 Sept. 1898 eervol ontslag verkreeg, wegens vertrek naar Rotterdam. Bij de reorganisatie van het onderwijs in 1899, werd *Hubert Nauta* van School B (bl. 122) naar deze school C overgeplaatst. Dit was de school voor gewoon L.O. H. Nauta ging in 1909 met pensioen, bedankte toen ook als Directeur der Normaallessen. In 1909 werd school C geheel vertimmerd en werd tot hoofd benoemd *J. Sebastiaan Wesselink*, die reeds 1 Oct. 1912 hoofd ener school te Amsterdam en 1 Febr. 1913 opgevolgd werd door *Wijtze Ennema* (kwam van Oosterwolde). Dit duurde zo tot de reorganisatie van het onderwijs in 1921 (tengevolge van de nieuwe Wet op het L.O. van 1920).

4. De Tussenschool.

In 1839 benoemde de Raad een commissie om te onderzoeken of hier niet een meer voldoende „school voor Middelbaar onderwijs” moest komen; op haar rapport d.d. 5 Juni 1839, zond de schoolopziener zijn bedenkingen in (7 Juli) met het oog op de reeds bestaande Departementale school¹⁾, doch gaf in overweging een z.g. Tussenschool (school met verlaagde schoolgelden) te stichten. Na heel wat gedelibereer en vergelijking van kosten van een Middelbare en een Tussenschool, werd tot de stichting van een Tussenschool besloten. Aan de Zuidkant van

¹⁾ Telting, no. 3316.

't Oud-Kerkhof stond een oude kazerne (in de Spaanse tijd „hoofdwacht”; 1788 barak; in de Franse tijd weer „hoofdwacht”), die nu tot Tussenschool werd verbouwd en in 1840 in gebruik kon worden genomen.

Als hoofd trad 1 Mei 1840 *Anne Tuinman Az.*, van Sneek, in functie. De jaarwedde zou f 200 bedragen, benevens de schoolpenningen (25 cts per maand). Geb. ± 1817, behaalde hij 9 April 1834 als kwekling te Sneek de 4e, 6 April 1836 en 3 April 1839 als ondermeester aldaar resp. de 3e en 2e rang. Hij had tot ondermeester in 1845/46 Harmen Zijlstra (die zich later H. Sijtstra noemde, de bekende Friese schrijver, later h.d.s. te Baard). De school telde toen 136 ll. (de Stadsschool 143, de Armenschool 290). De 1 Oct. 1849 vertrok Tuinman naar IJlst.

Nu kwam de bekende *Berend van Bruggen*, (3 Nov. 1849). Geboren 25 Sept. 1818 te Groningen, was hij in 1840 ondermeester aan de Stadsschool bij mr. Willem Braak, toen hij 6 Oct. van dat jaar de 2e rang verkreeg. Hij trouwde hier 27 Juli 1845 met A. Drager. Het tractement was nog als dat van Tuinman. Hij is ook organist in de St. Maartenskerk geweest. Nadat hij reeds een aantal kwekelingen voor de verschillende rangen had opgeleid, werd hij in 1859 *de 1e Directeur van de Rijksnormaallessen te Franeker*, een zeer bloeiende inrichting, waaraan ook Rijksbeurzen van f 200 ter beschikking werden gesteld. Menig onderwijzer kreeg aan hem zijn opleiding te danken. Moeilijk waren zijn huiselijke omstandigheden: zijn vrouw was sukkelend en hij had 3 blinde kinderen. Hij is 7 April 1877 overleden. Een zijner blinde zoons was organist te Groningen. In 1870 had de Raad besloten, deze school *alleen voor meisjes* te bestemmen (15 Oct. in te gaan) en het onderwijs kosteloos gesteld, evenals in de z.g. Armenschool, alleen voor jongens. Het tractement werd nu f 800. In 1877 werden deze beide scholen echter gecombineerd en ondergebracht in het nieuwe gebouw bij de Dongjumerpoort (geopend 10 April; 14 Aug. had de combinatie plaats; hoofd dier school was en bleef Pier Felkers). B. van Bruggen gaf in 1851 bij E. Ippius, boekhandel te Franeker uit: „Friesland en het Friesche volk in hunne ontwikkeling geschetst, een leesboek voor het volk en de scholen,” 140 pag. f 0,50. Ook schreef hij: „De Slag bij Waterloo, aan kinderen verteld”. De verlaten Tussenschool werd weldra in gebruik genomen voor de M.U.L.O. (Zie beneden).

5. Een Franse School voor meisjes.

Omstreeks 1850 hield *Mej. Geertruida Aleida Behrns* hier een particuliere „dagschool voor Jonge Jufvrouwen”, een z.g. Franse school. Zij was een dochter van *Joh. Henr. Behrns*, leraar aan het Stedelijk Gymnasium te Franeker. (Zie bij Lat. school It Beaken XI blz. 219). In April 1854 nu adverteerde *Mej. G. A. Behrns*, Institutrice te Franeker, in de Lw. Crt., dat zij tegen 15 Aug. hare „dagschool voor Jonge Jufvrouwen” ook tot een kostschool zou inrichten. Zij onderwees haar leerlingen in de Nederlandse, Franse, Engelse en Hoogduitse talen. In 1855 vertrok *Mej. Behrns* als institutrice naar Enkhuizen. In 1856 evenwel besloot de Stad tot oprichting van een *gemeentelijke (Openbare) Franse school voor meisjes* en tot hoofd dezer inrichting werd benoemd *Mej. G. A. Behrns*; ze trad 1 Jan. 1857 in functie, op een salaris van f 200 en de schoolgelden. In 1870 werd de school een *M.U.L.O.school voor meisjes* genoemd. Het tractement was toen f 400.—. In 1880 is de school opgeheven en aan *Mej. Behrns* een pensioentje toegekend.

6. Openbare school voor M. U. L. O.

Toen in 1868 het Stedelijk Gymnasium opgeheven werd, richtte de Stad een *Openb. M.U.L.O.school voor jongens* op. De 11 Juni 1868 werd tot Onderwijzer benoemd *Louis Armand Hissink Jr.*, hulp-onderw. te Amsterdam, en in Sept. werd de school geopend in 2 lokalen van de oude Lat. school; de rest van het gebouw werd in gebruik genomen voor de Stadsschool. Toen in 1877 de z.g. Tussenschool aan 't Oud-Kerkhof verlaten werd, kwam de M.U.L.O. voor jongens daarin en kreeg de Stads- of Burgerschool ook de beschikking over de 2 lokalen door de M.U.L.O. ontruimd. Het tractement bedroeg in 1871 f 1100.

In 1875 vertrok *Hissink* en werd vervangen door *J. D. C. van Batenburg*. Toen in 1880 de M.U.L.O. voor meisjes werd opgeheven (zie boven), werd de school van *Batenburg* een *gemengde M.U.L.O.-school* (School A). In 1898 besloot de Raad, de oude Stads- of Burgerschool (School B) met de M.U.L.O. te combineren en daarvoor een nieuwe school te bouwen; in 1899 kreeg een en ander zijn beslag; *Van Batenburg* bleef hoofd. *H. Nauta* hoofd van school B, werd overgeplaatst naar school C. Franeker had nu dus 2 Openbare scholen: school AB (aan de Zuiderkade, M.U.L.O.; *Batenburg*) en school C (bij de Dongjumerpoort, gewoon L.O.; *Nauta*). *Van Batenburg*

verkreëg 1 Mei 1904 eervol ontslag en pensioen. Nadat van 1 Juni 1904 tot 1 Oct. 1905 *Pieter Attes Hibma* (kwam van Wolvega; vertrok naar Leiden) nog aan 't hoofd van school AB had gestaan, kwam 1 Oct. 1905 *Friedrich ten Kate* van Gorredijk. Hij volgde in 1909 H. Nauta op als Directeur der Rijksnormaallessen, totdat deze in 1923 werden opgeheven¹⁾. Intussen had de nieuwe Wet op het V.L.O. van 1920 ook te Franeker een reorganisatie van het schoolwezen tengevolge: *vanaf 1921 krijgen we:*

School I (gewoon L.O.; 7 klassen), hoofd *W. Ennema*; dit was dus de oude school C aan de Zuiderkade. Met 1 April 1935 werd het een 6-klassige school voor gewoon L.O. (*School B* genaamd). Ennema werd 1 Oct. 1936 gepensionneerd. Sedertdien is *H. Rast* (kwam van Wijnaldum) hoofd dezer school; hij werd in 1946 benoemd tot h.e.sch. te Leeuwarden. Opvolger werd herfst 1946 *E. Douma*, van Sexbierum.

School AB werd in 1921 gesplitst in:

School II (gewoon L.O.; 7 klassen); tot hoofd werd benoemd *H. W. Steegstra* (was hoofd te Ried). Hij werd in 1931 h.e.sch. te Amsterdam. Opvolger: *J. Bakker*, van Westendorp. Met 1 April 1935 werd aan deze school een *centraal 7e leerjaar* verbonden; *school A*. Scholen A. en B. kwamen nu samen in 't gebouw aan de Noorderpoort, met resp. ± 300 en ± 100 leerlingen. In 1939 is voor deze scholen een nieuw gebouw gesticht bij de Dongjumerpoort, dat 13 Maart 1940 officieel in gebruik is genomen.

School III (U.L.O.; 4 klassen), hoofd *F. ten Kate*. School II en III waren aanvankelijk bijeen in 't gebouw bij de Dongjumerpoort; de U.L.O. ging echter 1 April 1935 naar 't gebouw aan de Zuiderkade (School C). Ten Kate is 27 April 1936 gepensionneerd. Na hem kwamen nog: *B. P. Abbema* (was U.L.O.-onderwijzer te Den Helder) van Juli 1936 tot eind 1938 (werd hoofd ener U.L.O. te Zwolle) en sedert 1939 *T. J. Albronda* (van Zuidlaren).

In 1949 is te Franeker een O.L. school voor B(uitengewoon) L(ager) O(nderwijs) opgericht; ze werd 22 Aug. geopend in de kantoren van de voormalige suikerfabriek. Hoofd der school werd: *J. Terpstra* (was onderwijzer te Leeuwarden).

Bijzonder Onderwijs.

1. *Een Christelijke school* werd hier 12 April 1862 geopend door *Dirk Rogchus Bokma* in een gebouw op 't West, dat ook als Evangeli-

¹⁾ Hij schreef een historisch overzicht van de Rijksnormaallessen te Franeker (Fran. Crt.).

satiegebouw dienst deed. Het gebouw heette „De Bijbel”, naar een gedenksteen met een opengeslagen boek, afkomstig van een op die plaats eerder gestaan hebbende boekwinkel. Men gebruikte eerst 2 lokalen. Meester Bokma, die een houten been had, vertrok in 1865 naar Dokkum. Zijn opvolger was een zekere *Hesta*, die in 1870 naar Amsterdam ging. Toen kwam *J. Ph. Zuijdam* en in 1874 *C. D. Israël* (van Wanswerd); deze vertrok in 1882 naar Hoorn en stond later nog te O.B.-Zijl. In 1882 werd *J. van Bruggen* hoofd van deze school; hij kon in 1883 een school aan de Voorstraat betrekken („De Nederlander”), een schenking van Ds Van Dijk. Toen Van Bruggen in 1889 naar Bloemendaal vertrok, kwam *P. Oosterlee* en in 1894 *J. P. Vergouwen*. Aan de school werd nu ook M.U.L.O. gegeven. Hij vertrok in 1900. In 1901 werd *P. Storm* hoofd, die in 1906 naar Leeuwarden ging. Zijn opvolger *G. Koolstra* (was h.e.s. te Haren) trad in 1907 in functie.

Ook deze school werd volgens de L.O. wet-1920 in 1922 gesplitst in:

a. een school voor gewoon L.O. (Voorstraat), waaraan tot hoofd werd benoemd *T. H. Kremer* (was hoofd te Krabbendam); hij werd 1 Maart 1940 gepensionneerd en opgevolgd door *L. Hofstra*, hier reeds U L O -onderwijzer.

De school in de Voorstraat is in 1938 door de gemeente overgenomen voor uitbreiding van het Krankzinnigengesticht; een nieuwe school werd gesticht aan 't Noorderbolwerk en 18 Jan. 1939 ingewijd.

b. een school voor U.L.O., waarvan *G. Koolstra* hoofd bleef. Hiervoor werd 22 Nov. 1923 aan de Leeuwarderstraatweg een nieuw gebouw geopend, dat in 1932 reeds te klein bleek en toen geheel verbouwd werd (17 Nov. in gebruik genomen). *Koolstra* ging 1 Oct. 1936 met pensioen; sedert 1 Maart 1937 staat *F. Tangerman* (was U.L.O. onderwijzer te Leeuwarden) aan 't hoofd van deze school.

2. Een *Hervormde Chr. school* (C.V.O.) werd hier in April 1923 geopend aan de Noorderbleek. Hoofd dezer school zijn geweest: *K. Seinstra*, van 1923 tot 1929; *W. van Beem* (kwam van Wommels), van 1 Oct 1929 tot 1946 en *K. Kuperus* (was h.e.sch. te Joure), sedert 1946.

3. *De Rooms-Katholieke scholen.*

„Eerst werd een fonds gesticht, doordat zeer veel katholieken per dag één cent offerden, welk bedrag wekelijks werd opgehaald door de leden der vereeniging (toen genoemd de „Een-cents-schoolpenning”), die thans nog de scholen bestuurt.

In 1897 werd de *R K. Meisjesschool* geopend aan de Zuiderkade; hoofd *Mej. A. M. Hogema*. De school heet de *St -Jozefsschool*. In 1901

werd de school ook opengesteld voor jongens en zijn 2 onderwijzers aangesteld. In 1906 werd de school vergroot; er kwamen toen 6 leerkrachten; jongens en meisjes waren in afzonderlijke klassen verenigd. In 1911 werd besloten, de school te splitsen in *een Jongens- en een Meisjesschool*, in verband waarmee de school verbouwd werd; begin 1912 kreeg een en ander zijn beslag.

Aan het hoofd der Meisjesschool bleef *Mej. A. M. Hogema* tot 1913; van 1913—1920 *Mej. G. M. Scheerman*, van 1920—1927 *Mej. M. A. van der Horst*, van 1927—1930 *Mej. M. I. van Heiningen*, van 1930—1932 *Mej. G. Ponten*, van 1932—1934 *Mej. L. M. Janus*, en sedert 1934 *Mej. C. Neeffjes*.

Aan het hoofd der Jongensschool werd in 1912 benoemd *M. IJ. Flapper*, reeds sedert 1902 onderwijzer aan de school.

Tot 1931 bleven beide scholen in een gebouw (*St. Jozefsschool*) gevestigd. Toen werd een nieuwe R.K. Jongensschool (*St. Martinusschool*) aan de Leeuwarderstraatweg gesticht, waar de Heer Flapper met 2 onderwijzers in trok. Tegen 1 Sept. 1943 is deze gepensionneerd; hij werd begiftigd met de Pauselijke onderscheiding „*Pro Ecclesia et Pontifice*”.

Sedert 1 Sept. 1943 staat *R. G. J. Bruinsma* (kwam van Makkum) aan 't hoofd van deze school; hij werd in 1946 hoofd v. d. *St. Bonifatius-school* te Leeuwarden. Opvolger najaar 1946: *F. J. Popma* van Workum.

N. B. Nogmaals breng ik den Heer G. J. Bosma, destijds gemeentesecretaris der Stad, mijn hartelijke dank voor de talrijke en steeds zo welwillend verstrekte inlichtingen, ook voor zijn vriendelijke hulpvaardigheid, zodat ik slechts in een paar dagen op 't stadhuis, zoveel stukken en oude Rekenboeken kon doorzien. Ook de heer Flapper mijn dank voor de mededelingen betreffende de R.K. scholen, mij reeds in 1941 toegezonden.

Giekerk, Juni 1945.

H. SANNES, oud h.e.sch.